

Lagutskottets betänkande

1983/84:19

om omyndighet

Ärendet

I betänkandet behandlar utskottet tre motioner om omyndighet. I motion 1983/84:606 tas upp en fråga om omyndiga barns rätt att köpa värdepapper utan förmyndares medgivande. Motionerna 1983/84:1156 och 1537 rör frågor om upphävande av omyndighetsförklaring.

I *motion 1983/84:606* av Hugo Hegeland (m) yrkas att riksdagen hos regeringen begär förslag till ändring av eller tillägg till 9 kap. 1 § och 15 kap. 12 § i föräldrabalken.

I *motion 1983/84:1156* av Karin Ahrland (fp) yrkas att riksdagen hos regeringen begär förslag till ändringar i föräldrabalken i [motionen] angivet syfte.

I *motion 1983/84:1537* av Jörn Svensson (vpk) yrkas att riksdagen beslutar att hos regeringen begära lämpliga åtgärder för att säkra att den av högsta domstolen och lagstiftarna uttryckta rättssynen beträffande upphävande av omyndighet slår igenom i praxis.

Motionsmotiveringar

Motionären i *motion 606 (m)* anför att barn utan inskränkning kan köpa godis och annat snask utan särskilt tillstånd av någon. Däremot kan de inte utan förälders eller annan förmyndares medgivande köpa aktier, obligationer eller andra värdepapper. Då det enligt motionären är angeläget att barn tidigt lär sig vikten av att spara och att placera sitt sparande så förståndigt som möjligt, bör de medges rätt att själva få köpa värdepapper av angivet slag. Denna rätt bör, menar motionären, avse barn över en viss ålder, t. ex. tolv år, och ett belopp om förslagsvis maximalt 2 000 kr. per år. Beloppet skulle enligt motionären utgöras av pengar som barnet "på ett eller annat sätt förvärvat". Undantag skulle göras för medel som tillfallit barnet genom arv eller gåva.

I *motion 1156 (fp)* pekas på att en ansökan om omyndighetsförklaring får göras, förutom av den som ansöknings avser, av hans make och närmaste fränder, av överförmyndaren och, när det gäller underårig, av förmyndaren. Däremot kan ansökan om hävande av omyndighetsförklaringen endast göras av den omyndige själv, hans förmyndare eller överförmyndaren. Enligt motionären är det inte rimligt att kretsen som är behörig att föra talan i fråga

om hävande av omyndighetsförklaring är snävare än den som gäller i fråga ansökan om omyndighetsförklaring. Motionären framhåller att man måste räkna med att olika personer i den omyndigförklarades närhet kan göra skilda bedömningar av för- och nackdelar med omyndighet. Dessutom kan det vara så att den omyndige, som står i ett visst beroendeförhållande till förmyndaren, inte själv vågar trotsa dennes bedömningar. Motionären anser med hänvisning till det anförda att reglerna i föräldrabalken om vem som är behörig att ansöka om hävande av omyndighetsförklaring bör ses över.

Motionären i *motion 1537 (vpk)* erinrar om att syftet med den senaste reformen av lagstiftningen om omyndighet var att skapa större restriktivitet i fråga om omyndighetsförklaringar. Enligt motionären har emellertid erfarenheten visat att lagstiftarens avsikter inte har slagit igenom då det gäller hävande av omyndighetstillstånd. Problemet synes enligt motionären vara att de instruktioner som överförmyndarna har att följa ger upphöv till en strängare praxis än som bör råda. Detta kan leda till att personer får förbli omyndiga, trots att omyndighetsförklaringen bort hävas. Som exempel på den bristande överensstämmelsen mellan rättssyn och praxis återoppar motionären rättsfall från högsta domstolen (NJA 1977 s. 201, 1978 s. 350 och 1981 s. 291). Motionären begär att åtgärder vidtas för att säkra att avsikten med reformen slår igenom i praxis.

Gällande ordning

Den som är *under 18 år* (underårig) är enligt 9 kap. 1 § föräldrabalken (FB) omyndig och får i princip inte själv råda över sin egendom eller åta sig förbindelser. Om den underårige har fyllt 16 år får han eller hon dock själv disponera över det som förvärvas genom eget arbete (9 kap. 3 § FB). Detsamma gäller om en underårig har fått egendom genom gåva eller testamente med villkor att den underårige själv skall råda över egendomen (9 kap. 1 § FB). I dessa båda fall kan emellertid förmyndaren med överförmyndarens samtycke omhändertaga egendomen om det anses erforderligt med hänsyn till den underåriges uppfostran eller välfärd (9 kap. 3 och 4 §§ FB).

Enligt 11 kap. 1 § FB är föräldrar som gemensamt har vårdnaden om ett barn förmyndare för barnet. Står den underårige under vårdnad av endast den ene av sina föräldrar är denne ensam förmyndare. Undantagsvis kan vårdnaden och förmynderskapet utövas av skilda personer. Finns inte förmyndare för en underårig skall domstol förordna förmyndare.

Förmynderskap står under tillsyn av överförmyndaren och rätten. Förmynderskap för en underårig skall enligt 12 kap. 1 § FB skrivas in vid tingsrätten bl. a. om den underårige på annat sätt än genom upptagande av lån har förvärvat egendom som skall stå under förmyndares förvaltning och som till sitt värde överstiger ett belopp motsvarande två gånger gällande basbelopp.

15 kap. FB innehåller bestämmelser om förmyndares förvaltning av omyndigs egendom. En allmän utgångspunkt för förmyndares placering av omyndigas medel är att placeringen skall ske på sådant sätt att det finns en tillräcklig trygghet för att tillgångarna består och att skäligen avkastning erhålls (15 kap. 1 § FB). I princip skall förmyndaren ha överförmyndarens samtycke till åtgärden. Vissa värdehandlingar har emellertid bedömts ge sådan trygghet och avkastning att överförmyndarens samtycke till placering i sådana handlingar inte är nödvändig. Det gäller t. ex. inköp av obligationer och andra i 15 kap. 4 § FB redovisade placeringar. Däremot krävs överförmyndarens samtycke för inköp av bl. a. aktier (15 kap. 5 § FB). I 15 kap. 12 § FB finns vissa regler som ger tredje man möjlighet att hos bank nedsätta värdehandlingar eller direkt betala in medel som tillkommer omyndig och som den omyndige inte själv har rätt att förvalta. Med värdehandlingar avses bl. a. aktier, obligationer, pantbrev och skuldebrev. Bestämmelserna har motiverats av att det kan finnas anledning att hindra att egendom av mera betydande värde skall passera genom förmyndarens händer. I vissa fall är tredje man dessutom skyldig att iakttäta det nämnda förfarandet, om inte värdet är ringa eller överförmyndaren annars medger undantag. Detta gäller bl. a. värdehandlingar som tillfaller en omyndig från ett dödsbo på grund av giftorätt, arv eller testamente samt försäkringsbelopp. Pension, livränta och andra liknande periodiska förmåner skall också inbetalas hos bank, om beloppet som skall utges per år överstiger två gånger basbeloppet. Den som nedsätter värdehandling eller betalar in medel hos bank skall ofördröjligen underrätta förmyndaren om det.

Reglerna i FB om *omyndighetsförklaring* fick i huvudsak sin nuvarande utformning vid en reform av FB år 1974 (prop. 1974:142, LU 1974:38). Reformen innebar bl. a. att väsentliga inskränkningar gjordes i då gällande omyndighetsgrunder. Vidare skapades bättre garantier för att en omyndighetsförklaring blir hävd när skäl för den inte längre föreligger. Bl. a. infördes en rätt för överförmyndare att ansöka om hävande av omyndighetsförklaring. Lagstiftningen trädde i kraft den 1 januari 1976.

Enligt 10 kap. 1 § FB skall den som fyllt 18 år förklaras omyndig av domstol, om han eller hon på grund av psykisk sjukdom, hämrad förståndsutveckling eller psykisk abnormitet av annat slag inte kan vårda sig eller sin egendom. En förutsättning för omyndighetsförklaring är vidare att det inte är tillräckligt att god man förordnas för personen i fråga eller att vederbörande på annat mindre ingripande sätt får hjälp med vården av sina angelägenheter. I 10 kap. 2 § FB stadgas att domstol får förklara att en underårig skall förbli omyndig också efter uppnådd myndighetsålder om det beträffande den underåriga föreligger sådant fall som avses i 1 §. För den som omyndigförklaras skall rätten utse en förmyndare (11 kap. 3 § FB).

Med omyndighetsförklaring följer vissa rättsverkningar. Sålunda gäller enligt 10 kap. 3 § FB att den omyndigförklarade i princip inte får råda över sin egendom eller åta sig förbindelser. Den som omyndigförklarats av domstol

har inte heller rösträtt vid val till riksdagen (3 kap. 2 § regeringsformen) eller vid kommunalval (2 kap. 3 § kommunallagen). Också enligt andra författningar gäller vissa inskänkningar beträffande den som är omyndigförklarad.

Om skäl för omyndighetsförklaring inte längre föreligger skall den enligt 10 kap. 8 § FB hävas av rätten.

Ansökan om omyndighetsförklaring får enligt 10 kap. 10 § FB göras av den som ansökningen gäller, av make och närmaste fränder, av överförmyndaren samt, då det är fråga om underårig, av förmyndaren. Hävande av omyndighetsförklaring får sökas av den omyndige, förmyndaren eller överförmyndaren.

Rätten får inte förklara någon omyndig utan att läkarintyg angående vederbörandes sinness tillstånd har företetts (10 kap. 15 § FB). Rätten får inte heller häva en omyndighetsförklaring utan ett sådant intyg, om inte synnerliga skäl föranleder annat. Intyget skall vara utfärdat av psykiater eller av annan som har förklarats behörig av socialstyrelsen och skall vara avfattat enligt formulär som fastställts av socialstyrelsen.

Överförmyndaren skall enligt 3 § överförmyndarkungörelsen (1974:1047) årligen granska de förmynderskap som avser omyndigförklarade och därvid pröva om det finns skäl att ansöka om hävande av omyndighetsförklaringen. Enligt 42 § socialtjänstförordningen (1981:750) skall socialnämnden göra anmälan till överförmyndaren om nämnden finner att någon inte längre bör vara omyndigförklarad.

Tidigare behandling av frågor om omyndighetsförklaring m. m.

Hösten 1981 behandlade utskottet i betänkandet *LU 1981/82:4* två motioner (m), vari togs upp frågor om bl. a. omyndighetsförklaring, utseende av god man samt arvode till förmyndare och gode män. Utskottet inhämtade yttranden över motionerna från ett antal myndigheter och organisationer.

I betänkandet lämnades en redogörelse för – förutom innehållet i remissyttrandena – tidigare riksdagsbehandling av frågor om omyndighetsförklaring. Dessutom togs i betänkandet in en redovisning av vissa avgöranden i rättspraxis, bl. a. de rättsfall som åberopas i den nu aktuella motionen 1983/84:1537. Utskottet hänvisar till dessa redogörelser för närmare upplysningar.

I det ovan nämnda betänkandet *LU 1981/82:4* anförde utskottet att även om huvudsyftet med 1974 års reform av förmynderskapsbestämmelserna uppnåtts och de nya reglerna i allmänhet syntes ha fungerat väl hade dock i olika sammanhang viss kritik framförts mot lagstiftningens innehåll. Vid remissbehandlingen av motionerna hade sålunda flera remissinstanser gjort gällande att reglerna om omyndighetsförklaring och om godmanskap i vissa hänseenden är oklara och inte ger de tillämpande myndigheterna tillräcklig vägledning. Utskottet ansåg att det kunde vara motiverat med en närmare

utvärdering av bestämmelserna i FB om förmynderskap och godmanskap. Syftet med utvärderingen borde enligt utskottet vara att kartlägga de problem som yppat sig i tillämpningen av bestämmelserna. Bl. a. borde undersökas i vad mån skyddet för sjuka eller handikappade personer kan behöva förstärkas.

Vad utskottet med anledning av motionerna anförde om en utvärdering av reglerna om förmynderskap och godmanskap gav riksdagen som sin mening regeringen till känna.

Utskottet behandlade därefter vid samma riksmöte ytterligare en motion (s) om omyndighetsförklaring (LU 1981/82:34). I motionen yrkades att den av riksdagen begärda utvärderingen av förmynderskapsreglerna skulle omfatta även i motionen anförda synpunkter och förslag. Enligt motionen borde bl. a. övervägas om man kan tillskapa andra former för bistånd än omyndighetsförklaring, t. ex. en förstärkning av godmansinstitutet. Utskottet förklarade sig utgå från att också de frågor som togs upp i motionen kommer att belysas vid utvärderingen. Någon åtgärd från riksdagens sida med anledning av motionen var därför enligt utskottet inte påkallad. På hemställan av utskottet avslag riksdagen motionen.

Vid innevarande riksmöte behandlade utskottet i betänkandet LU 1983/84:1 en motion (m) vari yrkades att riksdagen skulle besluta begära att regeringen utredde frågor angående överförmyndares kompetens samt utbildning för uppdraget. Motionären ifrågasatte bl. a. om den omständigheten att överförmyndare väljs av kommunfullmäktige utgör en tillräcklig garanti för att det utses personer som kan anses lämpade för uppdraget. Formen för rekrytering borde därför enligt motionen bli föremål för omprövning och frågan om utbildning för uppdraget utredas. Utskottet, som ansåg att det är viktigt att till överförmyndare utses endast personer som är lämpade för uppdraget, ansåg dock att man inte i FB bör ställa upp några särskilda krav på kompetens hos överförmyndare. Eventuella problem i verksamheten fick därför lösas på andra sätt, menade utskottet. Vidare utgick utskottet, liksom vid tidigare behandling av frågan, från att kommunerna och Svenska kommunförbundet tillser att överförmyndarna får nödvändig utbildning och information. Utskottet hemställde att riksdagen skulle avslå motionen och riksdagen följde utskottet.

Utredningsarbete

År 1977 tillkallades utredningen (Ju 1977:08) om barnens rätt för att utreda frågan om en förstärkning av barns rättsliga ställning. Enligt direktiven skall utredningens uppgift allmänt vara att undersöka i vilka fall och på vilka sätt barns intressen och behov bör tillgodoses bättre än f. n. genom föreskrifter som – huvudsakligen inom ramen för lagstiftningen i övrigt – särskilt tar sikte på barnens rätt. Utredningsuppgifterna ansågs inte behöva preciseras närmare.

I tilläggsdirektiv (dir. 1982:25) har utredningen bl. a. getts i uppdrag att företa den utvärdering av reglerna om förmynderskap och godmanskap som riksdagen begärde år 1981. Även andra frågor som rör förmynderskapslagstiftningen tas upp i tilläggsdirektiven. Utredningen bör därutöver, enligt tilläggsdirektiven, kunna ta upp också andra frågor om förmynderskap och godmanskap än dem som berörs i direktiven, t. ex. frågor som har internationell anknytning.

Utskottet

I betänkandet behandlar utskottet dels en motion, vari begärs ändringar i föräldrabalken (FB) så att omyndiga barn utan förmyndares samtycke kan köpa värdepapper, dels två motioner som rör frågor om hävande av omyndighetsförklaring.

Enligt 9 kap. 1 § FB är den som är *under 18 år* omyndig och får i princip inte själv råda över sin egendom eller åta sig förbindelser. Dock får den som har fyllt 16 år själv disponera över det som han eller hon förvärvar genom eget arbete. Detsamma gäller om en underårig har fått egendom genom gåva eller testamente med villkor att den underårige själv skall råda över egendomen. Förmyndare – i regel föräldrarna eller en av föräldrarna – kan emellertid med överförmyndares samtycke ta hand om den omyndiges egendom i dessa båda nämnda fall, om det anses erforderligt med hänsyn till den underåriges uppföstran eller välfärd.

Förmynderskap står under tillsyn av överförmyndaren och rätten. I 15 kap. FB finns ingående reglerat hur förmyndare skall förvalta en omyndigs egendom. Bl. a. krävs överförmyndares samtycke för att placera den omyndiges medel i aktier. Samtycke är dock inte nödvändigt när det gäller placering i t. ex. obligationer.

Motionären i motion 606 (m) anser att barn, t. ex. över tolv år, för ett belopp om förslagsvis maximalt 2 000 kr. per år skall få köpa aktier, obligationer eller andra värdepapper utan förmyndares samtycke. Medel som tillfallit barnet genom arv eller gåva skulle dock enligt motionären inte få användas för sådana köp. I motionen yrkas att riksdagen hos regeringen begär förslag till ändring av eller tillägg till 9 kap. 1 § och 15 kap. 12 § FB.

Som en utgångspunkt för sitt yrkande anger motionären att barn utan inskränkning kan köpa godsaker utan särskilt tillstånd av någon, medan de däremot inte utan förmyndares medgivande kan köpa värdepapper. Utskottet vill framhålla att denna utgångspunkt i princip inte är riktig. Barn under 18 år som saknar egen förvärvsinkomst och som inte disponerar över egendom på grund av villkor i gåva eller testamente får nämligen inte utan förmyndares samtycke köpa någonting. En annan sak är att man rent praktiskt i den dagliga handeln förutsätter att ett barn som köper t. ex. godsaker för en smärre summa pengar har förmyndares samtycke till inköpet.

Utskottet vill peka på att underåriga redan med gällande bestämmelser har goda möjligheter att disponera över egendom som den underåriga förvärvat. Enligt utskottets mening utgör de i barnets intresse tillkomna skyddsreglerna i FB inte hinder för en underårig att själv t. ex. genom köp av aktier spara de medel över vilka han sålunda äger rätt att disponera. Att tillerkänna den underåriga en längre gående rätt i just de avseenden som avses med motionen skulle rubba principerna för FB. Nuvarande bestämmelser är väl avvägda och några skäl till ändring av lagstiftningen i enlighet med motionärens önskemål finns inte.

Utskottet avstyrker med det anförda bifall till motion 606.

Bestämmelserna i FB om *omyndighetsförklaring* reformerades år 1974 och lagstiftningen trädde i kraft den 1 januari 1976. Reformen innebar bl. a. att väsentliga inskränkningar gjordes i då gällande omyndighetsgrunder och att bättre garantier skapades för att en omyndighetsförklaring blir hävd när skäl för den inte längre föreligger.

Enligt FB får ansökan om omyndighetsförklaring göras, förutom av den som ansökningen gäller, av make och närmaste släktingar, av överförmyndaren samt, då det är fråga om underårig, av förmyndaren. Hävande av omyndighetsförklaring får sökas av den omyndige, förmyndaren eller överförmyndaren.

Motionären i motion 1156 (fp) anser att det inte är rimligt att kretsen som är behörig att föra talan i fråga om hävande av omyndighetsförklaring är snävare än den som gäller i fråga om ansökan om omyndighetsförklaring. I motionen yrkas därför att riksdagen hos regeringen begär förslag till ändringar i FB.

I motion 1537 (vpk) anføres att erfarenheten visat att 1974 års reform inte tillämpas i enlighet med avsikterna bakom reformen när det gäller hävande av omyndighetsförklaringar. Motionären vill att regeringen vidtar lämpliga åtgärder för att säkra att den av lagstiftarna och högsta domstolen uttryckta synen på omyndighetsförklaringar slår igenom i praxis.

Utskottet vill till en början framhålla att det är en viktig uppgift för förmyndare och överförmyndare att se till att omyndighetsförklaringar hävs när skäl för omyndighet inte längre föreligger. Utskottet vill särskilt peka på det ansvar som överförmyndaren har vid sin årliga prövning av de förmynderskap som avser omyndigförklarade. Också socialnämnden har en viktig uppgift att fylla när det gäller att bevaka att omyndighetsförklaringar hävs. Då ett omyndighetstillstånd är ett betydande ingrepp i en människas liv vill utskottet stryka under vikten av att frågan om omyndighetsförklaringar skall bestå fortlöpande prövas av berörda myndigheter.

Enligt utskottets mening bör det självfallet vara så att 1974 års reformering av förmynderskapsreglerna och högsta domstolens avgöranden till ledning för tillämpningen får genomslag också i handläggningen hos myndigheterna. Som framgår ovan (s. 4 och 5) konstaterade utskottet vid 1981/82 års

riksmöte (LU 1981/82:4) att även om de nya reglerna i allmänhet syntes ha fungerat väl så hade dock i olika sammanhang viss kritik framförts mot lagstiftningens innehåll. Bl. a. hade gjorts gällande att reglerna om omyndighetsförklaring och om godmanskap i vissa hänseenden är oklara och inte ger de tillämpande myndigheterna tillräcklig vägledning. Utskottet ansåg därför att det kunde vara motiverat med en närmare utvärdering av bestämmelserna i FB om förmyndarskap och godmanskap. Syftet med utvärderingen borde enligt utskottet vara att kartlägga de problem som yppat sig i tillämpningen av bestämmelserna. Uppdraget att företa utvärderingen har sedermera överlämnats till utredningen (Ju 1977:08) om barnens rätt.

De frågor om hävande av omyndighetsförklaring som tas upp i motionerna 1156 och 1537 har samband med den nämnda utvärderingen, och utskottet utgår från att de kommer att prövas i det sammanhanget. Någon åtgärd från riksdagens sida med anledning av motionerna är därför inte erforderlig.

Utskottet vill i sammanhanget tillägga att motion 1537 också aktualiserar frågor om överförmyndares kompetens och utbildning, något som utskottet behandlade i sitt av riksdagen godkända betänkande LU 1983/84:1. Utskottet underströk då vikten av att till överförmyndare utses endast personer som är lämpade för uppdraget. Vidare utgick utskottet från att kommunerna och Svenska kommunförbundet tillser att överförmyndarna får nödvändig utbildning och information.

Hemställan

Utskottet hemställer

1. beträffande *omyndiga barns rätt att köpa värdepapper*
att riksdagen avslår motion 1983/84:606,
2. beträffande *hävande av omyndighetsförklaring*
att riksdagen avslår motionerna 1983/84:1156 och 1983/84:1537.

Stockholm den 6 mars 1984

På lagutskottets vägnar

PER-OLOF STRINDBERG

Närvarande: Per-Olof Strindberg (m), Lennart Andersson (s), Stig Olsson (s), Martin Olsson (c),* Elvy Nilsson (s),* Allan Ekström (m), Owe Andréasson (s), Stig Gustafsson (s),* Sigvard Persson (c), Per Israelsson (vpk), Margit Gennser (m),* Inga-Britt Johansson (s), Kersti Johansson (c), Berit Löfstedt (s) och Sten Andersson i Malmö (m).

* Ej närvarande vid betänkandets justering.

Särskilt yttrande

Hävande av omyndighetsförklaring (mom. 2)

Per Israelsson (vpk) anför:

Den nya lagstiftningen om omyndighetsgrunder som trädde i kraft den 1 januari 1976 avsåg att minska kretsen av myndigförklarade människor i samhället. De som ändå måste hamna inom kretsen omyndiga skulle få sin status regelbundet omprövad och myndigförklaring med fortsatt stöd av god man skulle få ökad användning.

Grunden för beslut om omyndighet, både när den inträder och när den inte längre skall gälla, är dels vad lagstiftaren avsett och dels den tolkning som domstol ger av lagstiftarens avsikt.

Det kan nu konstateras att reformen inte fått det genomslag i praxis som man kunde ha förväntat sig. Detta bristande genomslag beror inte på en snäv lagtolkning utan tvärtom på att högsta domstolens tolkning inte följts upp ute på fältet. Det bristande genomslaget rör främst omyndigas möjligheter att åter bli myndiga. Det föreligger inte kongruens mellan omyndighets- och myndighetsförklaringar.

Dessa problem tas upp i motion 1983/84:1537 (vpk). Lagutskottet hemställer till riksdagen att den anslår motionen. Denna hemställan sker dock av formella skäl. Utskottet anser att motionens syfte, som utskottet fullt ut delar, bör kunna bli tillgodosett utan någon riksdagens åtgärd. Utskottet hänvisar till att utredningen om barnens rätt (Ju 1977:8) har att utvärdera bestämmelserna i FB om förmyndarskap och godmanskap.

Som motionären framhållit innebär omyndighetsförklaring så omfattande förluster av medborgerliga rättigheter att människor kan få förklaras för omyndiga endast i rena undantagsfall. Därför är det synnerligen angeläget att den nya synen på omyndighet snarast får genomslag också ute på fältet. Jag utgår därför ifrån att skyndsamma åtgärder komma att vidtas för att förverkliga detta syfte med stöd i den positiva skrivning som lagutskottet gjort med anledning av bl. a. motionen 1983/84:1537.

